

PAWEŁ RYDZEWSKI

WYKORZYSTANIE WYWIADÓW I TECHNIK ANKIETOWYCH W SOCJOLOGICZNYCH BADANIACH ROZWODÓW

WPROWADZENIE

Celem artykułu jest udzielenie odpowiedzi na dwa podstawowe pytania: jakie metody i techniki badawcze najczęściej wykorzystywane są w socjologicznych badaniach rozwodów oraz, jak zastosowane metody i techniki badawcze wpływają na wyniki badań?

Podstawę źródłową analiz przedstawionych w niniejszym artykule stanowią publikacje naukowe o rozwodach, wydane w latach 1980-2010 na łamach renomowanych amerykańskich czasopism naukowych, głównie socjologicznych, a także publikacje o charakterze interdyscyplinarnym¹.

Paul Amato, przeglądając bazę danych SOCIOFILE z lat 1990-1999, zidentyfikował ponad 9 tys. publikacji, w których pojawił się termin *divorce*². Jeżeli przyjmiemy tę liczbę za podstawę szacunków, to dojdziemy do wniosku, iż w ciągu lat objętych badaniami, takich publikacji pojawiło się ponad 20 tys. Analiza wszystkich tekstów byłaby zadaniem karkołomnym. Rozwiązaniem jest przeprowadzenie selekcji artykułów, jednak w tym wypadku selek-

Dr PAWEŁ RYDZEWSKI – adiunkt w Katedrze Socjologii, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie; e-mail: p.rydzewski@wspa.pl.

¹ Artykuł zamyka cykl publikacji autora dotyczących metodologicznych aspektów badania rozwodów. W ramach cyklu ukazały się następujące artykuły: *Metody doboru próby w badaniach nad rozwodami*, „Studia Demograficzne” 2004, nr 1, s. 55-73; *Narzędzia pomiaru w ilościowych badaniach rozwodów*, „Studia Demograficzne” 2007, nr 2, s. 45-63 oraz *Metody analizy danych w socjologicznych badaniach rozwodów*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2(38) (2010), s. 275-298.

² *The Consequences of Divorce for Adults and Children*, “Journal of Marriage and the Family” 2000, issue 4.

cja losowa niekoniecznie doprowadziłaby do uzyskania wyboru tekstów najlepiej reprezentujących metodologiczny dorobek w interesującym nas zakresie.

W tej sytuacji lepszym wyjściem jest zastosowanie doboru teoretycznego, w którym badacz wybiera te elementy do badania, które mogą być szczególnie istotne z punktu widzenia interesujących go pytań badawczych. Selekcja kończy się, gdy osiągnięty zostaje stan „teoretycznego nasycenia”, tzn. kolejne jednostki będące przedmiotem badania nie wnoszą już nic nowego do zasobu posiadanej wiedzy³. Dobór teoretyczny – w oczywisty sposób obarzony subiektywizmem – jest jednak w pewnych okolicznościach bardziej owocny merytorycznie, niż konkurencyjna strategia doboru prób reprezentatywnych, typowa dla badań ilościowych.

Takie założenie w znacznym stopniu zaważyło nad wyborem strategii doboru materiałów wykorzystanych w przedstawionych niżej tekstach: skoncentrowano się głównie na publikacjach w renomowanych czasopismach amerykańskich, wiodących prym w zakresie socjologicznych badań nad rozwodami. Do takich należą: „Journal of Marriage and the Family”, „Family Relations”, „Journal of Divorce” (przemianowany na „Journal of Divorce & Remarriage”) i „Journal of Family Issues”. Uwzględniono też teksty opublikowane w innych renomowanych czasopismach, w których okazjonalnie pojawiają się socjologiczne publikacje o rozwodach.

Czy ten zbiór tekstów można traktować jako reprezentatywny? Jeżeli za punkt odniesienia przyjąć socjologiczne teksty, przedstawiające wyniki badań empirycznych na temat rozwodów, które ukazały się w publikacjach amerykańskich, to odpowiedź pozytywna wydaje się całkiem prawdopodobna. Natomiast jeżeli za punkt odniesienia przyjąć ogólnoswiatowy dorobek w omawianym zakresie, to udzielenie odpowiedzi na postawione wyżej pytanie jest znacznie trudniejsze. Odpowiedź taka mogłaby paść i być uzasadniona po zapoznaniu się ze znaczną częścią (najlepiej całością) socjologicznej, empirycznej literatury światowej poświęconej rozwodom – co ze względu na jej rozmiary jest bardzo trudne.

Już na podstawie pobieżnej obserwacji można stwierdzić, iż dominującymi sposobami badań rozwodów są wywiady socjologiczne i techniki ankietowe. Pewne różnice częstości wykorzystania poszczególnych rodzajów badań pojawiają się dopiero na poziomie konkretnych technik badawczych.

Współcześnie, w badaniach nad rozwodami zdecydowanie dominuje wywiad kwestionariuszowy (zarówno bezpośredni, jak i pośredni) oraz techniki

³ B. Glaser, A. L. Strauss, *Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, Chicago 1967.

ankietowe (głównie ankieta pocztowa). Inne metody badawcze (np. obserwacja lub analiza treści) wykorzystywane są sporadycznie. Kwestią otwartą pozostaje, w jakim stopniu sytuacja ta jest skutkiem metodologicznych refleksji badaczy, a w jakim stopniu mocno zakorzenionej we współczesnej socjologii empirycznej „tradycji” stosowania metod kwestionariuszowych. Z perspektywy metodologicznej najczęściej są to wybory trafne. Problematyka rozwodowa dobrze znana z wielu wcześniejszych badań, a także osobistych doświadczeń wielu badaczy, uprawnia do stosowania metod badawczych o wysokim stopniu standaryzacji (jesteśmy w stanie z niewielkim marginesem błędu przewidywać prawdopodobne zbiory odpowiedzi respondentów).

Omawiana problematyka jest obszerna, bardzo bogaty jest również materiał ilustracyjny. Pełna analiza wymagałaby opracowania znacznie przekraczającego objętością formułę artykułu, dlatego też w poniższym krótkim szkicu przedstawiono jedynie wybrane przykłady, zwracając uwagę zarówno na przypadki typowe, jak i mniej standardowe, jak np. łączenie różnych metod lub technik w jednym badaniu.

WYWIADY SOCJOLOGICZNE

W ramach wywiadu socjologicznego (jako metody badawczej) zwykle wyróżnia się kilka technik badawczych, różniących się poziomem standaryzacji: wywiad swobodny (*free interview*; swobodna rozmowa na określony temat), wywiad niestandaryzowany (*unstructured interview, non-directive interview*; w którym ankieter dysponuje listą zagadnień do przedyskutowania, lecz ani kolejność ich omawiania, ani sformułowanie konkretnych pytań nie jest z góry narzucone; możliwe też jest eksplorowanie interesujących wątków spoza listy zagadnień, jeżeli zostały wprowadzone przez respondenta), wywiad częściowo standaryzowany (*semi-structured interview*; poza listą zagadnień do dyskusji kilka kluczowych pytań jest spisanych i zadawanych wszystkim respondentom w tej samej formie), wywiad standaryzowany (*structured interview*; wywiad kwestionariuszowy, przeprowadzany z wykorzystaniem standaryzowanego kwestionariusza)⁴. Z kolei wywiady kwestiona-

⁴ W literaturze przedmiotu można znaleźć niewielkie modyfikacje tego podziału, na przykład autorzy jednego z podręczników proponują podział wywiadu socjologicznego na: swobodny, pogłębiony (odpowiadający wywiadowi niestandaryzowanemu) i standaryzowany (R. M a y n t z, K. H o l m, P. H u e b n e r, *Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej*, Warszawa: PWN 1985). Wywiad niestandaryzowany niekiedy nazywany jest też wywiadem jakościowym (E. B a b b i e, *Podstawy badań społecznych*, Warszawa: PWN 2008).

riuszowe dzielimy na bezpośrednie (*face-to-face*) oraz pośrednie (telefoniczne).

1. WYWIADY KWESTIONARIUSZOWE BEZPOŚREDNIE

Wśród technik wywiadu socjologicznego najczęściej stosowany jest wywiad kwestionariuszowy bezpośredni, rzadziej pośredni (telefoniczny). W badaniach na nieco mniejszą skalę stosunkowo często stosuje się wywiad niestandardyzowany.

W porównaniu z większością technik ankietowych, bezpośredni kontakt ankietów z respondentami w trakcie wywiadu niewątpliwie zwiększa zakres kontroli badacza nad procesem gromadzenia danych, w większości przypadków pozwala również na uzyskiwanie wyższego współczynnika realizowalności próby. Zwłaszcza ten drugi aspekt jest bardzo istotny w badaniach nad rozwodami: drażliwa problematyka wymaga umiejętnej aranżacji, a wywiad stwarza możliwość oddziaływania ankietera na potencjalnego respondenta i skłonienia (przynajmniej części) osób niechętnych do wzięcia udziału w badaniu. Wydaje się, że tej interakcyjnej cechy wywiadu nie są w stanie zastąpić pośrednie formy perswazji (np. listy dołączane do ankiet).

Wywiady kwestionariuszowe są techniką zdecydowanie dominującą w przypadku badań ogólnokrajowych, realizowanych przez wyspecjalizowane instytucje i/lub w ramach dużych, ogólnokrajowych projektów badawczych – zarówno w badaniach wyłącznie poświęconych problematyce rozwodowej, jak i w badaniach o zbliżonej lub szerszej problematyce (jednak z uwzględnionymi zmiennymi związanymi z rozwodami). Do takich badań można zaliczyć np. większość badań amerykańskich, jak: General Social Survey (GSS), National Survey of Family Growth (NSFG), Current Population Survey (CPS), National Longitudinal Surveys of Labor Market Experience (NLS), Panel Study of Income Dynamics (PSID), Standard Metropolitan Statistical Area (SMSA) i inne. W wielu tego typu badaniach wykorzystuje się bezpośrednie wywiady kwestionariuszowe. Poniżej kilka przykładów.

GSS (General Social Survey) jest programem realizowanym od 1972 roku. Do roku 1993 badania prowadzone były corocznie, począwszy od 1994 – w systemie dwuletnim. Próba badawcza każdorazowo składa się z około 1500 dorosłych respondentów. Główne obszary badań to: status socjoekonomiczny, mobilność społeczna, kontrola społeczna, problematyka rodzinna, zagadnienia związane z obyczajowością, stosunki rasowe, problem aborcji, zagadnienia religijne i światopoglądowe, postawy wobec pracy itd. W badaniach GSS, realizowanych w latach 1972-1974, stosowano selekcję wielostopniową próby,

zaczynając od doboru losowego z doborem kwotowym na ostatnim etapie selekcji. W latach 1975-1976 (eksperymentalnie) połowa próby była dobierana tak, jak w latach poprzednich, druga połowa – w drodze wielostopniowego doboru losowego na wszystkich etapach selekcji. Od końca lat 70. wykorzystuje się wyłącznie wielostopniowy dobór losowy.

W badaniach poświęconych związkom między rozpadem małżeństw i wczesnym wiekiem ich zawierania wykorzystano pochodzące z czterech lat zbioru danych GSS. Wykluczono osoby w wieku poniżej 22 lat oraz osoby, które nigdy nie zawierały związku małżeńskiego. W rezultacie badacze dysponowali losową próbą ogólnokrajową liczącą blisko 5000 osób⁵. Danych GSS użyli również autorzy badań nad psychospołeczną sytuacją rozwiedzionych ojców. Do dalszych analiz wyselekcjonowano dwie grupy respondentów: próbę 155 rozwiedzionych ojców oraz 812 żonatych mężczyzn posiadających dzieci⁶. W innych badaniach wykorzystano zbiór danych GSS z lat 1973-1994. Celem było prześledzenie historii kilku kohort małżeństw – ze szczególnym uwzględnieniem ich sukcesu (stabilność) lub porażki (rozwód)⁷. Z danych GSS korzystali też autorzy znanej publikacji o intergeneracyjnej transmisji rozwodów⁸ oraz badań nad wpływem rozvodu rodziców na długość okresu narzeczeństwa ich dzieci⁹.

Bezpośrednie indywidualne wywiady kwestionariuszowe były też stosowane w projekcie badawczym National Survey of Family Growth (sponsorowanym przez The National Center for Health Statistics). NSFG jest programem badań realizowanych na próbie badawczej kobiet w wieku 15-44 lata. Głównym celem jest zbieranie informacji na temat stanu zdrowia kobiet, ze szczególnym uwzględnieniem prokreacji. Sondaże powtarzane przez NSFG prowadzone są od 1973 roku. Problematyka badań to: urodzenia, małżeństwa, rozwody, planowanie rodziny, wychowanie dzieci, doświadczenia seksualne,

⁵ D.D. Witt, B. Davidson, D.L. Sollie, G.D. Lowe, C.W. Peek, *The Consequences of Early Marriage on Marital Dissolution*, "Sociological Spectrum" 1987, nr 7.

⁶ D. Umberson, Ch.L. Williams, *Divorced Fathers. Parental Role Strain and Psychological Distress*, "Journal of Family Issues" 1993, nr 3.

⁷ N.D. Glenn, *The Course of Marital Success and Failure in Five American 10-Year Marriage Cohorts*, "Journal of Marriage and the Family" 1998, nr 3.

⁸ H. Pope, C.W. Mueller, *The Intergenerational Transmission of Marital Instability: Comparison by Race and Sex, w: Divorce and Separation. Context, Causes and Consequences*, red. G. Levinger, O.C. Moles, New York 1979.

⁹ N.H. Wolfinger, *Parental Divorce and Offspring Marriage: Early or Late*, "Social Forces" 2003, Sept.

ciążę nastolatek, adopcje, zachowania ryzykowne (np. palenie papierosów) itp. Próba NSFG jest losową próbą wielostopniową gospodarstw domowych.

Dane NSFG wykorzystano w badaniach, których celem było porównanie prawdopodobieństwa rozpadu małżeństw pierwszych i powtórných. Badacz miał do dyspozycji próbę niemal 10 tys. respondentów oraz zbiór danych zawierający szczegółowe zmienne związane z małżeństwem, rodziną i rozwodami¹⁰. Danych NSFG użyto także w badaniach dotyczących związków między wczesnym zawieraniem małżeństw, ciążą przedmałżeńską i rozpadem związku (próba 9800 kobiet w wieku 15-44 lat, kiedykolwiek zamężnych lub mających na utrzymaniu własne dzieci)¹¹. Zbiór NSFG wykorzystano również w badaniach nad intergeneracyjną transmisją rozwodów (niemal 8000 osób)¹² oraz w badaniach nad wpływem urodzeń przedmałżeńskich na stabilność przyszedłego związku (próba liczyła ponad 1600 osób)¹³.

Zbiór danych Current Population Survey (CPS) jest kolejnym, uzyskiwanym w drodze zastosowania wywiadów kwestionariuszowych bezpośrednich, zawierającym zmienne z zakresu problematyki rodzinnej i rozwodowej. Próba CPS to również wielostopniowa próba losowa. Badania CPS realizuje (w cyklach tygodniowych) United States Department of Commerce, Bureau of the Census. Problematyka koncentruje się głównie wokół spraw związanych z zatrudnieniem (status zawodowy, zawód, długość okresu zatrudnienia itp.) i cechami demograficznymi (płeć, wiek, rasa, wykształcenie). Zbiór danych, zawierający 412 zmiennych, obejmuje informacje o blisko 68 tys. gospodarstw domowych, 58 tys. rodzin i ponad 155 tys. osób.

Dane CPS wykorzystano w badaniach relacji między liczbą rozwodów i wiekiem zawarcia małżeństwa oraz przynależnością do określonej kohorty małżeństw¹⁴. Innym przykładem użycia danych CPS są badania temporal-

¹⁰ J. McCarthy, *A Comparison of the Probability of the Dissolution of First and Second Marriages*, "Demography" 1978, nr. 3.

¹¹ J.D. Teachman, *Early Marriage, Premarital Fertility, and Marital Dissolution. Results for Blacks and Whites*, "Journal of Family Issues" 1983, nr 1.

¹² S. McLanahan, L. Bumpass, *Intergenerational Consequences of Family Disruption*, "American Journal of Sociology" 1988, nr 1.

¹³ J.O.G. Billy, N.S. Landale, S.D. McLoughlin, *The Effect of Marital Status at First Birth on Marital Dissolution Among Adolescent Mothers*, "Demography" 1986, nr 3.

¹⁴ A. Thornton, W.L. Rodgers, *The Influence of Individual and Historical Time on Marital Dissolution*, "Demography" 1987, Feb.

nych determinantów rozpadu małżeństw¹⁵. Dane CPS posłużyły również do pomiaru wielkości współczynników rozvodu i dynamiki zjawiska w USA z zastosowaniem zaawansowanych metod statystycznych¹⁶.

W badaniach nad rozwodami wykorzystuje się również dane programu badawczego Panel Study of Income Dynamics (PSID). PSID rozpoczął działalność w 1968 roku. Głównymi sponsorami są National Science Foundation oraz National Institute on Aging. Celem jest lepsze poznanie determinantów dochodów rodzin i zmian w tym zakresie. Na program PSID składa się seria sondaży powtarzanych, realizowanych na reprezentatywnej próbie ogólnokrajowej. Do 1997 roku badania były przeprowadzane corocznie, a od 1999 – co dwa lata. Projekt badawczy PSID opiera się na powtarzanych (jako panel) bezpośrednich wywiadach kwestionariuszowych.

Dane PSID wykorzystano na przykład do badań, których celem było powiązanie zjawiska rozwodów z cechami lokalnej społeczności (poziom wykształcenia, status zawodowy, wysokość dochodów itp.)¹⁷ oraz w badaniach zależności między zmiennymi związanymi, z cyklem życia rodziny i procesami prowadzącymi do rozpadu małżeństwa¹⁸. Zbioru danych PSID użyto również w interesujących badaniach powiązań między rozwodami i przedwczesną śmiertelnością – z uwzględnieniem płci i statusu socjoekonomicznego¹⁹ oraz mobilnością przestrzenną dzieci i zmianą sąsiedztwa w związku z rozwodami i małżeństwami powtórnymi ich rodziców²⁰.

Wywiady kwestionariuszowe bezpośrednie stosuje się często również w mniejszych, „autorskich” badaniach, niezwiązanych z dużymi ogólnokrajowymi programami badawczymi. Na przykład w badaniach nad przystosowaniem porozwodowym autorzy wykorzystali kwestionariusz skonstruowany

¹⁵ T.B. H e a t o n, *Time-Related Determinants of Marital Dissolution*, “Journal of Marriage and the Family” 1991, May.

¹⁶ J.R. G o l d s t e i n, *The Leveling of Divorce in the United States*, “Demography” 1999, Aug.

¹⁷ S.J. S o u t h, *The Geographic Context of Divorce: Do Neighborhoods Matter?*, “Journal of Marriage and the Family” 2001, Aug.

¹⁸ A.W. S m i t h, J.E.G. M e i t z, *Life-Course Effects on Marital Disruption*, “Social Indicators Research” 1983, nr 13.

¹⁹ C.D. Z i c k, K.R. S m i t h, *Marital Transitions, Poverty, and Gender Differences in Mortality*, “Journal of Marriage and the Family” 1991, May.

²⁰ S.J. S o u t h, K.D. C r o w d e r, K. T r e n t, *Childrens Residential Mobility and Neighborhood Environment following Parental Divorce and Remarriage*, “Social Forces” 1998, Dec.

przez Bartholomewa i Horowitza, w celu typologizacji relacji interpersonalnych, a także Social and Emotional Loneliness Scale for Adults (SELSA-S) – krótkie, 15 punktowe narzędzie do badania subiektywnego odczuwania samotności w trzech sferach: społecznej, rodzinnej i kontaktów intymnych²¹.

Kilka standaryzowanych kwestionariuszy wykorzystano ponadto w badaniach nad sytuacją dzieci po rozwodzie rodziców, głównie w aspekcie zmiany miejsca zamieszkania. W tym celu zbadano dużą, ponad 2 tys. próbę studentów, znajdując w niej ponad 600 osób pochodzących z rodzin rozbitych przez rozwód. Zastosowano narzędzie składające się z kilku części: Cook–Medley Hostility Scale oraz fragmenty skal: Student Adaptation to College Questionnaire (SACQ) oraz Painful Feeling About Divorce Scale²².

Wywiady kwestionariuszowe zastosowano także w badaniach nad postawami kobiet i mężczyzn wobec rozwodów²³, analizując związek między inteligencją i rozwodem²⁴, dociekając związku między pracą zawodową kobiet, ich satysfakcją z małżeństwa i rozwodami (w ramach projektu National Survey of Families and Households)²⁵, w badaniach nad zaburzeniami psychicznymi i przemocą – także w kontekście rozwodów (w ramach projektu Epidemiological Catchment Area)²⁶. Bezpośrednie wywiady kwestionariuszowe były techniką badawczą w analizie powiązania ról inicjatora lub nieinicjatora rozwodu z zawieraniem małżeństw powtórných²⁷, w badaniu długoterminowych ekonomicznych skutków rozwodu dla osób rozwiedzionych (w ramach projektu Survey of Labor and Income Dynamics), z wykorzystaniem próby

²¹ S. Y á r n o z, M. P l a z a o l a, J. E t x e b e r r i a, *Adaptation to Divorce: An Attachment-Based Intervention with Long-Term Divorced Parents*, "Journal of Divorce & Remarriage" 2008, nr 3/4.

²² S. L. B r a v e r, I. M. E l l m a n, *Relocation of Children After Divorce and Childrens Best Interests: New Evidence and Legal Considerations*, "Journal of Family Psychology" 2003, nr 2.

²³ C. A. K a p i n u s, D. R. F l o w e r s, *An Examination of Gender Differences in Attitudes Toward Divorce*, "Journal of Divorce and Remarriage" 2008, nr 3/4.

²⁴ P. H o l l e y, S. Y a b i k u, M. B e n i n, *The Relationship Between intelligence and Divorce*, "Journal of Family Issues" 2006, nr 3.

²⁵ R. S c h o e n, N. M. A s t o n e, K. R o t h e r t, N. J. S t a n d i s h, Y. J. K i m, *Womens Employment, Marital Happiness, and Divorce*, "Social Forces" 2002, nr 2.

²⁶ E. S i l v e r, B. T e a s d a l e, *Mental Disorder and Violence: An Examination of Stressful Life Events and Impaired Social Support*, "Social Problems" 2005, nr 1.

²⁷ M. M. S w e e n e y, *Remarriage and the Nature of Divorce: Does it Matter Which Spouse Chose to Leave?*, "Journal of Family Issues" 2002, nr 2.

adresowej²⁸ oraz w badaniu marginalizacji (w zakresie pełnienia ról rodzicielskich) ojców niemieszkających po rozwodzie wspólnie ze swoimi dziećmi (na przykładzie Australii)²⁹. W ramach wspomnianego już projektu National Survey of Families and Households przeprowadzono badania na próbie ponad 3 tys. osób, w celu sprawdzenia stopnia zgodności opinii żon i mężów na temat czynników ryzyka rozwodu oraz skutków tej oceny – z perspektywy planów zawodowych i prokreacyjnych³⁰.

Technikę wywiadu kwestionariuszowego zastosowano też w badaniach nad wpływem rozwodu na relacje międzypokoleniowe³¹, w badaniach panelowych nad depresją występującą w okresie porozwodowym³², w badaniach metodologicznych, których celem była konstrukcja skali przystosowania³³, w badaniach percepcji zalet i wad rozwodu z perspektywy dorosłych dzieci rozwiedzionych rodziców³⁴ oraz analizując subiektywne oceny jakości relacji porozwodowych między rodzicami, z perspektywy wypełniania przez nich ról rodzicielskich³⁵.

Należy jednak zaznaczyć, iż w badaniach „autorskich” udział innych technik kwestionariuszowych jest znacznie bardziej znaczący niż w przypadku dużych badań ogólnokrajowych. Prawdopodobnie wynika to ze stosunkowo wysokich kosztów wywiadów, trudnych do pokrycia w ramach indywidualnych projektów badawczych.

²⁸ T.M. G a d a l l a, *Impact of Marital Dissolution on Mens and Womens Incomes: A Longitudinal Study*, „Journal of Divorce & Remarriage” 2009, nr 1.

²⁹ B. H a w t h o r n e, C.J. L e n n i n g s, *The Marginalization of Nonresident Fathers: Their Postdivorce Roles*, „Journal of Divorce & Remarriage” 2008, nr 3/4.

³⁰ S.J. S o u t h, S. B o s e, K. T r e n t, *Anticipating Divorce Spousal Agreement, Predictive Accuracy, and Effects on Labor Supply and Fertility*, „Journal of Divorce & Remarriage” 2004, nr 3/4.

³¹ G. S p i t z e, J. L o g a n, G. D e a n e, S. Z e r g e r, *Adult Childrens Divorce and Intergenerational Relationship*, „Journal of Marriage and the Family” 1994, May.

³² E.G. M e n a g h a n, M.A. L i e b e r m a n, *Changes in Depression Following Divorce: A Panel Study*, „Journal of Marriage and the Family” 1986, May.

³³ G.C. K i t s o n, *Attachment to the Spouse in Divorce: A Scale and its Application*, „Journal of Marriage and the Family” 1982, May.

³⁴ A.N. L a m b e r t, *Perceptions of Divorce Advantages and Disadvantages. A Comparison of Adult Children Experiencing One Parental Divorce versus Multiple Parental Divorces*, „Journal of Divorce & Remarriage” 2007, nr 1/2.

³⁵ K. B o n a c h, E. S a l e s, G. K o e s k e, *Gender Differences in Perceptions of Coparenting Quality Among Expartners*, „Journal of Divorce & Remarriage” 2005, nr 1/2.

2. WYWIADY KWESTIONARIUSZOWE POŚREDNIE

Inną techniką wywiadu, wykorzystywaną w badaniach nad rozwodami, jest wywiad telefoniczny. Ta technika umożliwia prowadzenie badań także (choć niekoniecznie) o stosunkowo skromnym budżecie. Ekonomiczne zalety wywiadów telefonicznych ujawniają się szczególnie w badaniach prowadzonych na znacznym obszarze (badania ponadregionalne, ogólnokrajowe).

W pełni profesjonalne zastosowanie wywiadu telefonicznego wymaga skorzystania z usług instytucji wyspecjalizowanych w prowadzeniu tego typu sondaży³⁶. Dlatego też sondaże telefoniczne są wykorzystywane jedynie w dużych (najczęściej ogólnokrajowych) projektach badawczych, w celu dostarczenia danych do analizy wtórnej. Przykładem może być *Marital Instability Over the Life Course* – seria badań ogólnokrajowych, rozpoczętych w 1980 roku, sponsorowana przez Social Security Administration's Office of Research and Statistics oraz National Institute on Aging. Celem badań była identyfikacja przyczyn niestabilności małżeństw w cyklu rozwojowym rodziny, z uwzględnieniem problematyki jakości małżeństwa oraz szerokiej gamy zmiennych niezależnych. Zrealizowano pięć serii badań między 1980 i 1997 rokiem. Metodą badawczą był wywiad telefoniczny, adresowany do osób, które w momencie rozpoczęcia badań pozostawały w związkach małżeńskich i liczyły nie więcej niż 55 lat. Próba założona liczyła około 2000 osób.

W latach 80. danych *Marital Instability Over the Life Course* użyto między innymi w badaniach, których celem było wyjaśnienie negatywnego związku między posiadaniem dzieci i satysfakcją z małżeństwa³⁷, a także w badaniach nad rozwodami w cyklu życia rodziny³⁸. Do danych MILC wrócono w latach 90., wykorzystując je w badaniach nad intergeneracyjną transmisją rozwodów³⁹, problemami małżeńskimi prowadzącymi do rozpadu związku⁴⁰, relacjami rodzice–dzieci przed i po rozwodzie⁴¹ oraz wpływem kon-

³⁶ Więcej o sondażach telefonicznych w: Z. S a w i Ń s k i, *Sondaże telefoniczne*, „Ask. Społeczeństwo – Badania – Metody” 1996, nr 1.

³⁷ L.K. W h i t e, A. B o o t h, J.N. E d w a r d s, *Children and Marital Happiness. Why the Negative Correlation?*, „Journal of Family Issues” 1986, nr 2.

³⁸ A. B o o t h, D.R. J o h n s o n, L.K. W h i t e, J.N. E d w a r d s, *Divorce and Marital Instability over the Life Course*, „Journal of Family Issues” 1986, nr 4.

³⁹ P.R. A m a t o, *Explaining the Intergenerational Transmission of Divorce*, „Journal of Marriage and the Family” 1996, Nov.

⁴⁰ P.R. A m a t o, S.J. R o g e r s, *A Longitudinal Study of Marital Problems and*

fliktów małżeńskich i rozvodu na sytuację ich dzieci we wczesnym okresie dorosłości⁴². Na początku nowego wieku dane te w dalszym ciągu wykorzystywano m.in. w badaniach związku między zasobami ekonomicznymi żon i stabilnością ich małżeństw⁴³.

Wywiady telefoniczne zastosowano np. w późniejszych badaniach nad ponownymi związkami intymnymi osób rozwiedzionych, posiadających dzieci. Dane respondentów uzyskiwano z akt sądowych⁴⁴. Tę samą technikę wykorzystano w analizie, której celem było prognozowanie w zakresie ryzyka rozvodu, głównie na podstawie przejawów przemocy w rodzinie. W tym celu posłużyły dane National Family Violence Survey (NFVS), projektu opierającego się na około 30. minutowych wywiadach z ponad 6 tys. respondentów⁴⁵. W międzystanowych badaniach porównawczych, dotyczących postaw wobec małżeństwa i rozvodu, również zastosowano wywiady telefoniczne (oddzielnie w każdym z trzech badanych stanów), uzyskując reprezentatywne próby o łącznej wielkości ponad 1300 respondentów⁴⁶.

Inne przykłady wykorzystania wywiadów telefonicznych to np.: badanie relacji między ojcami i ich dziećmi po 20 latach po rozwodzie⁴⁷, analiza zależności między jakością i stabilnością małżeństw przy uwzględnieniu zysków z interakcji i barier przed rozводом (nawiązanie do koncepcji G. Levingera)⁴⁸, badanie relacji między kohabitacją i jakością oraz stabilnością

Subsequent Divorce, "Journal of Marriage and the Family" 1997, Aug.

⁴¹ P.R. A m a t o, A. B o o t h, *A Prospective Study of Divorce and Parent – Child Relationships*, "Journal of Marriage and the Family" 1996, May.

⁴² P.R. A m a t o, L. S p e n c e r L o o m i s, A. B o o t h, *Parental Divorce, Marital Conflict, and Offspring Well-being during Early Adulthood*, "Social Forces" 1995, March.

⁴³ S.J. R o g e r s, *Dollars, Dependency, and Divorce: Four Perspectives on the Role of Wives Income*, "Journal of Marriage and Family" 2004, Feb.

⁴⁴ E.R. A n d e r s o n, S.M. G r e e n e, L. W a l k e r, C.A. M a l e r b a, M.S. F o r g a t c h, D.S. D e G a r m o, *Ready to Take a Chance Again: Transition into Dating Among Divorced Parents*, "Journal of Divorce and Remarriage" 2004, nr 3/4.

⁴⁵ R.E. H e y m a n, A.M. S m i t h S l e p, *The Hazards of Predicting Divorce without Crossvalidation*, "Journal of Marriage and Family" 2001, May.

⁴⁶ A.J. H a w k i n s, S.L. N o c k, J.C. W i l s o n, L. S a n c h e z, J.D. W r i g h t, *Attitudes about Covenant Marriage and Divorce: Policy Implications from a Three-State Comparison*, "Family Relations" 2002, nr 2.

⁴⁷ C.R. A h r o n s, J. L. T a n n e r, *Adult Children and their Fathers: Relationship Changes 20 Years after Parental Divorce*, "Family Relations" 2003, nr 4.

⁴⁸ D. P r e v i t i, P.R. A m a t o, *Why Stay Married? Rewards, Barriers, and Marital Stability*, "Journal of Marriage and Family" 2003, Aug.

małżeństw⁴⁹, analiza skutków długotrwałego pozostawania w związkach małżeńskich o niskiej jakości⁵⁰, badanie wpływu jakości małżeństwa rodziców na postawy ich dorosłych dzieci wobec rozwodów⁵¹, badanie społecznych i demograficznych uwarunkowań przyczyn rozwodów podawanych przez rozwiedzionych oraz ich przystosowania porozwodowego⁵², wreszcie analiza wpływu postaw wobec rozwodu rodziców na postawy wobec rozwodu ich dzieci⁵³.

3. WYWIADY NIESTANDARYZOWANE

Wywiady niestandardyzowane reprezentują tzw. jakościowy typ badań. W naturalny sposób łączą się z analizą treści, zwłaszcza gdy są nagrywane. Wywiad niestandardyzowany jest dobrą strategią dla odkrywania i penetracji nowych lub mniej znanych zagadnień. W tym wywiadzie pytania powinny być maksymalnie otwarte, zaś wysiłek skoncentrowany na zachęceniu respondenta do ujawnienia rzeczywistych postaw, przekonań i wartości.

Podstawą w tego typu badaniu jest przeprowadzenie szczerej dyskusji. Może to być jednak utrudnione wskutek: racjonalizacji (respondenci mogą podawać jedynie logiczne wyjaśnienia swoich działań, unikając ocen i ujawniania przyczyn emocjonalnych), nieumiejętności werbalizowania uczuć, obawy przed otwarciem się i koncentracji na oczekiwaniach ankietera (respondenci udzielają odpowiedzi, które w ich przekonaniu ankieter chciałby usłyszeć).

Powyższe problemy mogą być przewyciężone w pewnym stopniu dzięki doborowi odpowiednich ankieterów i wykorzystaniu określonych technik przy zadawaniu pytań. W wywiadzie niestandardyzowanym cechy ankietera są dużo

⁴⁹ C.M. K a m p D u s h, C L. C o h a n, P.R. A m a t o, *The Relationship between Cohabitation and Marital Quality and Stability: Change across Cohorts?*, "Journal of Marriage and Family" 2003, Aug.

⁵⁰ D.N. H a w k i n s, A. B o o t h, *Unhappily Ever after: Effects of Long-Term, Low-Quality Marriages on Well-Being*, "Social Forces" 2005, Sept.

⁵¹ C.A. K a p i n u s, *The Effect of Parental Marital Quality on Young Adults Attitudes toward Divorce*, "Sociological Perspectives" 2005, nr 3.

⁵² P.R. A m a t o, D. P r e v i t i, *Peoples Reasons for Divorcing: Gender, Social Class, the Life Course, and Adjustment*, „Journal of Family Issues" 2003, nr 2.

⁵³ C.A. K a p i n u s, *The Effect of Parents Attitudes toward Divorce on Offsprings Attitudes: Gender and Parental Divorce as Mediating Factors*, "Journal of Family Issues" 2004, nr 2.

bardziej istotne niż w wywiadzie standaryzowanym, ponieważ w wywiadzie niestandaryzowanym ankieter nie jest jedynie pośrednikiem między respondentem a narzędziem badawczym – *de facto* spełnia funkcję eksploratora, od którego zachowania w dużej mierze zależy ostateczny sukces lub porażka.

Cechą wyróżniającą wywiady niestandaryzowane jest brak wcześniej przygotowanego narzędzia badawczego (kwestionariusza). Ankieter dysponuje jedynie sporządzoną przez badacza listą zagadnień, które należy poruszyć w trakcie wywiadu. Ustalenie kolejności tych zagadnień w trakcie rozmowy, jak również brzmienia poszczególnych pytań, leży w gestii ankieterów i może być inne w różnych badaniach. Od ankietera oczekuje się jednak, iż nie przeoczy ważnych, interesujących wątków, które mogą zupełnie niespodziewanie pojawić się w trakcie wywiadu.

Wywiady niestandaryzowane zastosowano w badaniach dotyczących stygmatyzacji osób rozwiedzionych⁵⁴. Grupa trzech ankieterów odwiedzała respondentów w domach i rejestrowała na taśmie magnetofonowej przebieg każdego wywiadu (przeciętny czas badania – 3 godz.). Następnie treść wywiadów była w całości transkrybowana.

Technikę wywiadu niestandaryzowanego zastosowano w badaniach procesu rozwodowego. Badacze sprowokowani brakiem związku między wynikami badań socjologicznych i własnym doświadczeniem życiowym (oboje rozwiedzeni) podjęli próbę analizy doświadczeń rozwodowych niewielkiej grupy przyjaciół i znajomych, posługując się wywiadem niestandaryzowanym⁵⁵.

Interesujące wywiady niestandaryzowane przeprowadzono w badaniach nad językowym aspektem rozwodu (badania ukazały m.in. funkcjonowanie dwóch różnych słowników: inicjatora i nieinicjatora rozwodu), koncentrując się na motywach postępowania małżonków⁵⁶. Wywiad niestandaryzowany wykorzystano również w badaniach nad przystosowaniem porozwodowym kobiet (próba 31 osób została wyłoniona przez dobór metodą kuli śniegowej)⁵⁷ oraz w badaniach konsekwencji typów relacji między byłymi małżonkami dla

⁵⁴ N. Gerstel, *Divorce and Stigma*, "Social Problems" 1987, nr 2.

⁵⁵ P.K. Rasmussen, K.J. Ferraro, *The Divorce Process*, "Alternative Lifestyles" 1979, nr 4.

⁵⁶ J. Hopper, *The Rhetoric of Motives in Divorce*, "Journal of Marriage and the Family" 1993, Nov.

⁵⁷ J. Gregson, M.L. Ceynar, *Finding "Me" Again: Womens Postdivorce Identity Shifts*, "Journal of Divorce & Remarriage" 2009, nr 8.

zdrowia fizycznego i psychicznego ich nastoletnich dzieci (wywiady niestandardyzowane indywidualne oraz grupowe)⁵⁸.

Inną wersję wywiadów niestandardyzowanych zastosowano w badaniach nad długością trwania małżeństw, które ostatecznie zakończyły się rozwodami⁵⁹. W zasadzie w tym przypadku można mówić o wywiadach częściowo standaryzowanych, gdyż wprawdzie ankieterzy zadawali wyłącznie pytania otwarte, niemniej ich kolejność była z góry określona. Jednak strategia badania zakładała obecność obojga małżonków w trakcie wywiadu i dopuszczała swobodną wymianę zdań.

Typowe wywiady niestandardyzowane przeprowadzono z grupą rozwiedzionych kobiet. Celem było zbadanie ich doświadczeń związanych z małżeństwem, rozwodem i okresem porozwodowym, z uwzględnieniem ewentualnych, potencjalnych perspektyw rozwoju psycho-społecznego, związanego z przewyciężaniem problemów życiowych⁶⁰. Wywiad niestandardyzowany (przeprowadzony na małej próbie 12 par) wykorzystano także w badaniu procesów leżących u podstaw podjęcia decyzji rozwodowej, w szczególności, gdy tylko jeden z małżonków jest inicjatorem rozwodu⁶¹.

ANKIETY

Ankiety (*self-assessment questionnaires*) dzieli się najczęściej na audytoryjne, rozdawane, ankiety pod nadzorem oraz ankiety pocztowe (inne ankiety, jak: prasowe, internetowe, dołączane do produktów, traktowane są zwykle jako mniej wartościowe sposoby uzyskiwania informacji). W badaniach nad rozwodami wykorzystuje się niemal wyłącznie ankiety pod nadzorem (wypełniane przez respondentów w obecności przedstawiciela badacza) i ankiety pocztowe (wysyłane i odsyłane drogą pocztową). Ankietę można

⁵⁸ T.D. A f f i, T. M c M a n u s, *Divorce Disclosures and Adolescents Physical and Mental Health and Parental Relationship Quality*, "Journal of Divorce & Remarriage" 2010, nr 2.

⁵⁹ J.M. G o t t m a n, R.W. L e v e n s o n, *A Two-Factor Model for Predicting When a Couple Will Divorce: Exploratory Analyses Using 14-Year Longitudinal Data*, "Family Process" 2002, nr 1.

⁶⁰ C. T h o m a s, M. R y a n, *Womens Perception of the Divorce Experience: A Qualitative Study*, "Journal of Divorce & Remarriage" 2008, nr 3/4.

⁶¹ H. W i l l e n, H. M o n t g o m e r y, *From Marital Distress to Divorce. The Creation of New Identities for the Spouses*, "Journal of Divorce & Remarriage" 2006, nr 1/2.

traktować jako samodzielną metodę badawczą (ujęcie bardziej tradycyjne) lub jako jedną z technik badawczych (wraz z techniką wywiadu kwestionariuszowego) w ramach metody kwestionariuszowej.

1. ANKIETY POCZTOWE

Spośród różnych rodzajów ankiet w socjologicznych badaniach rozwodów zdecydowanie najczęściej stosowana jest ankietą pocztowa, znacznie rzadziej ankietą pod nadzorem.

Głównym problemem w ankiecie pocztowej jest maksymalizacja współczynnika realizacji próby. Praktyka pokazuje, iż bez zastosowania dodatkowych instrumentów można liczyć jedynie na 20-30% zwróconych ankiet. W celu zwiększenia współczynnika realizacji próby stosuje się dodatkowe procedury. Jedną z bardziej rozpowszechnionych jest procedura ponagląca Dillmana, która umożliwia zwiększenie współczynnika realizacji próby do ponad 70%⁶².

W znanych autorowi publikacjach o zastosowaniu jakiejkolwiek procedury ponaglącej w ankiecie pocztowej wspomina się niezmiernie rzadko: albo nie została zastosowana, albo nie została opisana. Poniżej kilka przykładów.

Ankiety pocztową wykorzystano w badaniach nad niektórymi uwarunkowaniami stresu związanego z rozwodem⁶³. Współczynnik realizowalności próby wyniósł niecałe 28%. Nie zastosowano procedur ponaglących, niemniej porównano rozkłady podstawowych cech społeczno-demograficznych respondentów z analogicznymi rozkładami w populacji (w zakresie większości zmiennych nie było istotnych statystycznie różnic).

Nieco inny sposób postępowania stwierdzono w badaniach, których celem było określenie natury i zakresu różnic w percepcji ról rodzicielskich – z perspektywy porozwodowej. Badaniami objęto matki i ojców⁶⁴. Kwestio-

⁶² Standardowa procedura ponagląca obejmuje następujące etapy: 2 tygodnie po przesłaniu kwestionariusza należy wysłać do wszystkich osób z próby założonej kartkę pocztową zawierającą podziękowanie (dla respondentów) i przypomnienie (dla tych, którzy jeszcze nie nadesłali odpowiedzi); 4 tygodnie po wysłaniu pierwszego kwestionariusza do osób, które wciąż nie odpowiadają, należy wysłać kwestionariusz ponownie wraz z nowym listem; 8 tygodni po wysłaniu pierwszego listu należy jeszcze raz wysłać kwestionariusz z nowym listem – najlepiej listem poleconym z potwierdzeniem odbioru; jeżeli to możliwe, należy nawiązać kontakt telefoniczny lub osobisty.

⁶³ H.S. B a r n e t, *Divorce Stress and Adjustment Model: Locus of Control and Demographic Predictors*, "Journal of Divorce" 1990, nr 3.

⁶⁴ D.A. M a d d e n - D e r d i c h, S.A. L e o n a r d, *Shared Experiences, Unique*

nariusze ankiety rozdano potencjalnym respondentom i poproszono o przesłanie wypełnionych ankiet pocztą. Zastosowano uproszczoną procedurę ponagląjącą, składającą się jedynie z dwóch etapów: do osób, które nie odesłały ankiety po dwóch tygodniach od daty rozdania kwestionariuszy, wysłano kartkę pocztową z przypomnieniem. Drugi etap polegał na nawiązaniu kontaktu telefonicznego (jeżeli było to możliwe) z osobami, które nie odesłały ankiet po otrzymaniu kartki. Ostatecznie uzyskano współczynnik realizowalności próby na poziomie 47%. Następnie porównano rozkłady najważniejszych cech społeczno-demograficznych respondentów z rozkładami w populacji, nie stwierdzając istotnych statystycznie różnic.

W badaniach nad długością trwania małżeństw, które ostatecznie uległy rozpadowi, wysłano ankiety pocztowe do ponad 11 tys. wylosowanych osób reprezentujących gospodarstwa domowe w czterech stanach USA⁶⁵. Otrzymano około 4 tys. zwrotów, spośród których do badań zakwalifikowano około 3,3 tys. Współczynnik realizowalności próby oszacowano na około 47%. Uzyskanie tak wysokiego współczynnika realizowalności bez zastosowania jakichkolwiek procedur ponagląjących należy uznać za sukces.

W przeanalizowanych tekstach z lat 2001-2008 znaleziono zastosowanie tej techniki tylko wyjątkowo – w badaniach relacji między ojcami i ich dziećmi po 20 latach po rozwodzie. Uzyskano zaledwie 14% odsetek zwrotów⁶⁶.

2. ANKIETY POD NADZOREM

Ankieta pod nadzorem (inna nazwa: ankieta kontrolowana) łączy cechy wywiadu (bezpośredni kontakt ankieter–respondent w trakcie aranżacji oraz kontrola przebiegu wypełniania kwestionariusza) i ankiety (narzędzie wypełniane samodzielnie przez respondenta). Ankieta pod nadzorem szczególnie nadaje się do badań o drażliwej problematyce: możemy wykorzystać perswazyjne umiejętności ankieterów połączone z zachowaniem większej niż w wy-

Realities: Formerly Married Mothers and Fathers Perceptions of Parenting and Custody After Divorce, "Family Relations" 2002, nr 51.

⁶⁵ T. H e a t o n, S. L. A l b r e c h t, T. K. M a r t i n, *The Timing of Divorce*, "Journal of Marriage and the Family" 1985, Aug.

⁶⁶ S. Y á r n o z, M. P l a z a o l a, J. E t x e b e r r i a, *Adaptation to Divorce: An attachment-Based Intervention with Long-Term Divorced Parents*, "Journal of Divorce & Remarriage" 2008, nr 3/4.

wiadzie, prywatności (którą jeszcze można zwiększyć, informując przed badaniami respondentów, iż po wypełnieniu ankiety będą mogli włożyć ją do zapieczętowanej na ich oczach koperty).

W badaniach nad rozwodami tę technikę zbierania danych rzadko stosuje się w przypadku badań „autorskich”. W badaniach nad czynnikami ryzyka rozpadu małżeństw każdy z małżonków otrzymywał do samodzielnego wypełnienia – w obecności ankietera – kwestionariusz ankiety⁶⁷. Podczas badań obejmujących zagadnienie reakcji nastoletnich dzieci, pochodzących z rodzin rozbitych w wyniku rozwodu, na negatywne relacje między ich rodzicami, wyselekcjonowanych respondentów (niewielka próba 112 osób) proszono o przybycie do siedziby instytucji badawczej, gdzie w obecności przedstawiciela badacza wypełniali oni kwestionariusz ankiety⁶⁸.

Częściej omawianą technikę wykorzystuje się w ramach dużych projektów badawczych. Typowym przykładem jest International Social Survey Programme (ISSP), międzynarodowy program w badaniach porównawczych. Ankiety ISSP są zwykle dołączane jako krótkie dodatki do wiodących krajowych programów badawczych (np. w Polsce do PGSS) i realizowane jako ankiety pod nadzorem po zakończeniu głównego wywiadu. Przykładem może być międzynarodowe badanie porównawcze (dane z 22 krajów) rozwodów w powiązaniu z kwestią równouprawnienia w małżeństwie⁶⁹.

Interesujące połączenie wywiadu bezpośredniego i ankiety pod nadzorem zastosowano w badaniu, którego celem było znalezienie odpowiedzi na pytanie – jak relacja między nastoletnim dzieckiem i jego (jej) ojcem wpływa na postawę dziecka wobec rozwodu⁷⁰. Ankieterzy przeprowadzali wywiad bezpośredni z dzieckiem w obecności jego (jej) matki, w tym samym czasie ojciec wypełniał kwestionariusz ankiety⁷¹.

⁶⁷ L.S. Matthews, K.A. Wickrama, R.D. Conger, *Predicting Marital Instability From Spouse and Observer Reports of Marital Interactions*, “Journal of Marriage and the Family” 1996, Aug.

⁶⁸ T.D. Afifi, W.A. Afifi, A. Cho, *Adolescents Physiological Reactions to Their Parents Negative Disclosures About the Other Parent in Divorced and Nondivorced Families*, “Journal of Divorce & Remarriage” 2009, nr 8.

⁶⁹ C. Yodanis, *Divorce Culture and Marital Gender Equality: A Cross-National Study*, “Gender and Society” 2005, Oct.

⁷⁰ S.C. Rich, K.M. Jodl, J.S. Eccles, *Role of the Father-Adolescent Relationship in Shaping Adolescents Attitudes Toward Divorce*, “Journal of Marriage and the Family” 2004, Feb.

⁷¹ Ankieta pod nadzorem nie oznacza bynajmniej takiego badania, w czasie którego reprezentant badacza znajduje się w tym samym pomieszczeniu, w którym respondent wypełnia

Podobne łączenie technik badawczych, lecz na większą skalę, miało miejsce w trakcie realizacji projektu badawczego National Survey of Family and Households (NSFH): operując losową próbą adresową gospodarstw domowych, z jednym z małżonków (lub kohabitantów) przeprowadzano wywiad bezpośredni, podczas gdy druga osoba w tym samym czasie wypełniała ankietę pod nadzorem⁷². Dane NSFH zostały użyte w badaniach nad społeczno-demograficznymi determinantami rozwodów, ze szczególnym uwzględnieniem dynamiki związku małżeńskiego i różnic płci⁷³. W innych badaniach wykorzystujących dane NSFH skoncentrowano się na konsekwencjach przyjęcia statusu inicjatora lub nieinicjatora rozwodu – w aspekcie zawierania małżeństw powtórnych⁷⁴. Ten sam zbiór danych został użyty w badaniach, których celem było ustalenie, czy i w jakim stopniu prawdopodobieństwo rozpadu związku uzależnione jest od postaw i cech społeczno-demograficznych każdego z małżonków⁷⁵. Zbiór danych NSFH wykorzystano również w badaniach wpływu postaw żon i mężów wobec ról związanych z płcią („tradycyjne” vs. „egalitarne”) na stabilność związku⁷⁶.

UWAGI KOŃCOWE

Trzeba wyraźnie podkreślić, iż informacje o zastosowanych metodach i technikach badawczych w znacznej części analizowanych publikacji są bar-

ankietę, ani – tym bardziej – przygląda się temu zdarzeniu. Istotą ankiety pod nadzorem jest bezpośredni kontakt reprezentanta badacza (nie używamy terminu „ankieter”, gdyż nie jest to wywiad) z respondentem, który aranżuje badanie na kształt aranżacji wywiadu oraz kontrolna funkcja tegoż reprezentanta, w praktyce sprowadzająca się do zapewnienia samodzielnego wypełnienia kwestionariusza przez respondenta w warunkach odpowiednich dla badania naukowego.

⁷² T.L. H a n s o n, *Does Parental Conflict Explain Why Divorce is Negatively Associated with Child Welfare?*, “Social Forces” 1999, June.

⁷³ T. T e r l i n g - W a t t, *Explaining Divorce: An Examination of the Relationship Between Marital Characteristics and Divorce*, “Journal of Divorce and Remarriage” 2001, nr 3/4.

⁷⁴ M.M. S w e e n e y, *Remarriage and the Nature of Divorce: Does It Matter Which Spouse Chose to Leave?*, “Journal of Family Issues” 2002, nr 3.

⁷⁵ T.B. H e a t o n, A.M. B l a k e, *Gender Differences in Determinants of Marital Disruption*, “Journal of Family Issues” 1999, nr 1.

⁷⁶ G. K a u f m a n, *Do Gender Role Attitudes Matter? Family Formation and Dissolution Among Traditional and Egalitarian Men and Women*, “Journal of Family Issues” 2000, nr 1.

dzo skrótowe, żeby nie rzec – lakoniczne. W odróżnieniu od innych informacji metodologicznych (dobór próby, narzędzia pomiaru, metody analizy itd.) obszar metod i technik jest często traktowany pobieżnie, nierzadko w sposób uniemożliwiający poprawną identyfikację zastosowanych w danych badaniach procedur. W części być może wynika to z przekonania badaczy, iż są to kwestie na tyle znane, iż nie warto poświęcać im zbyt wiele miejsca. Z taką argumentacją trudno byłoby się nie zgodzić – wszak wyniki badań publikowane w specjalistycznych czasopismach trafiają do fachowców. Jednak ta skrótowość często idzie zbyt daleko. Stosunkowo często mamy do czynienia z sytuacją, w której podstawowych informacji o stosowanych metodach i technikach badawczych po prostu nie ma lub są tak lakoniczne, iż czytelnik jest skazany na domysły. Oto kilka przykładów: w badaniach nad stylem życia rozwiedzionych matek pojawia się informacja, iż potencjalni respondenci zgodzili się wziąć udział w wywiadzie (*interview*) na terenie jednej z instytucji⁷⁷. Autorka, omawiając narzędzia badawcze, wyraźnie jednak stwierdza, iż były to kwestionariusze ankiety (*self-assessment questionnaire*). W tym kontekście można więc przyjąć, iż zastosowano indywidualną ankietę pod nadzorem (ewentualnie ankietę audytoryjną, co jest jednak mniej prawdopodobne). W tekście znajdujemy więc sprzeczne i niepełne informacje.

Nierzadko brakuje podstawowych informacji o metodzie badawczej w badaniach poświęconych różnorodnym przyczynom rozwodów⁷⁸. Dowiadujemy się jedynie, iż respondenci udzielali odpowiedzi na przytoczone w tekście pytanie – na tym kończy się informacja metodologiczna w omawianym tu zakresie.

Inny problem pojawia się przy analizie wtórnej. Wielu badaczy najwyraźniej czuje się zwolnionymi z obowiązku podawania szczegółowych informacji metodologicznych o dużych badaniach ogólnokrajowych, z których danych korzysta. Na przykład w badaniach nad intergeneracyjną transmisją rozwodów zupełnie pominięto wspomniane informacje metodologiczne, prawdopodobnie uznając, iż czytelnicy posiadają dostateczny zasób wiedzy na ten temat⁷⁹. Tego typu podejście zdarza się bardzo często. Ocena jest dysku-

⁷⁷ R. K a t z, *Divorced Mothers Evaluate Their Lifestyle: Personal Attitudes and Social Perceptions*, "Journal of Divorce and Remarriage" 1998, nr 3/4.

⁷⁸ G.C. K i t s o n, M.B. S u s s m a n, *Marital Complaints, Demographic Characteristics, and Symptoms of Mental Distress in Divorce*, "Journal of Marriage and the Family" 1982, Feb.

⁷⁹ D. F e n g, R. G i a r r u s s o, V.L. B e n g t s o n, N. F r y e, *International Transmission of Marital Quality and Marital Instability*, "Journal of Marriage and the Family" 1999, May.

syjna. Wprawdzie rzeczywiście informacje metodologiczne o dużych projektach są dostępne (choćby w Internecie), jednak nic nie stoi na przeszkodzie, aby mniej zorientowanego czytelnika poinformować o najważniejszych kwestiach metodologicznych także w tekście, choćby w przypisie. Poza tym – samodzielne dotarcie do informacji o szczegółach metodologicznych dużych projektów nie zawsze jest takie łatwe – nawet na oficjalnych internetowych stronach niektórych projektów brakuje części istotnych informacji.

Kwestia wyboru określonej techniki badawczej nie jest jedynie skutkiem czysto praktycznej możliwości dotarcia do respondentów lub też możliwości prowadzenia badań na dużych próbach. Pozostaje istotny problem zależności między zastosowaną metodą lub techniką badawczą i otrzymanymi wynikami. Wiadomo, że standaryzowane narzędzia pomiaru, z jakimi mamy do czynienia w wywiadach kwestionariuszowych lub ankietach, mają wyraźną naturę restryktywną: respondenci mogą „poruszać się” tylko w przestrzeni pojęciowej, wykreowanej przez badacza (przestrzeń ta jest wypadkową wiedzy badacza oraz jego opinii i wyobrażeń o badanej rzeczywistości). Ponadto prawdopodobieństwo wyboru określonej odpowiedzi w pytaniu zamkniętym (a więc spełniającym najlepiej postulat standaryzacji narzędzia) jest większe niż prawdopodobieństwo spontanicznego podania tej samej (w znaczeniu sensu wypowiedzi) alternatywy w pytaniu otwartym. W najmniejszym stopniu nie negując zasadności stosowania w badaniach rozwodów technik standaryzowanych (wywiadów kwestionariuszowych i ankiet), przydatnych szczególnie w badaniach masowych, warto podkreślić rolę wywiadu niestandaryzowanego, który, jak się wydaje, w większym stopniu umożliwia uzyskiwanie rezultatów badawczych o charakterze odkrywczym, rozszerzającym nasze dotychczasowe perspektywy teoretyczne i empiryczne⁸⁰. Należy jednak pamiętać, iż w wywiadach niestandaryzowanych najczęściej operuje się małymi próbami o nieznanym reprezentatywności – a więc pojawia się problem zasadności generalizacji na populację.

Podsumowując, w zakresie metod badawczych obserwuje się konsekwentne trzymanie się badań kwestionariuszowych różnego typu. Wyraźnie też zary-

⁸⁰ Przykładem może być pierwsza opublikowana typologia procesów rozwodowych stworzona przez Kennetha Kressela i współpracowników, wyrosła z doświadczeń poradnictwa rozwodowego, będąca rezultatem badań przeprowadzonych z wykorzystaniem wywiadu niestandaryzowanego: K. K r e s s e l, N. J a f f e e, B. T u c h m a n, C. W a t s o n, M. D e u t s c h, *A Typology of Divorcing Couples: Implications for Mediation and the Divorce Process*, “Family Process” 1980, nr 1.

sowuje się tendencja do coraz częstszego sięgania do analizy wtórnej: w miejsce autorskich badań coraz większą popularność zyskują analizy oparte na wynikach dużych, ogólnonarodowych sondaży. Wówczas badacze, wprawdzie w dużym stopniu, poświęcają własne oryginalne pomysły badawcze, lecz w zamian zyskują niebagatelne korzyści: możliwość prowadzenia analiz na dużych, losowych próbach reprezentatywnych oraz możliwość wykorzystania zaawansowanych metod analizy danych. Co więcej – duże projekty badawcze bardzo często realizowane są przez wiele lat, a nawet dziesięcioleci (np. General Social Survey), co umożliwia śledzenie trendów. Minusem wielu tego typu badań jest ograniczenie do kilku – kilkunastu istotnych dla badaczy zmiennych w sondażach o ogólnym, przekrojowym charakterze. Pozytywne jest też wzrastające zainteresowanie badaczy potencjalnie bardziej eksploratorskimi wywiadami niestandardyzowanymi.

Ostatecznie mamy do czynienia z dywersyfikacją metodologiczną badań nad rozwodami, równoległym rozwojem różnych technik badawczych, z których każda wnosi coś wartościowego do naszej wiedzy o przedmiocie badania. Dywersyfikacja ta ma jednak charakter relatywny i ogranicza się do stosowania różnych technik badawczych, przede wszystkim z zakresu wywiadów i badań ankietowych.

BIBLIOGRAFIA

- A f i f i T.D., W.A. A f i f i, A. C o h o, Adolescents Physiological Reactions to Their Parents Negative Disclosures About the Other Parent in Divorced and Nondivorced Families, "Journal of Divorce & Remarriage" 2009, nr 8.
- A f i f i T.D., T. M c M a n u s, Divorce Disclosures and Adolescents Physical and Mental Health and Parental Relationship Quality, "Journal of Divorce & Remarriage" 2010, nr 2.
- A h r o n s C.R., J. L. T a n n e r, Adult Children and their Fathers: Relationship Changes 20 Years after Parental Divorce, "Family Relations" 2003, nr 4.
- A m a t o P.R., Explaining the Intergenerational Transmission of Divorce, "Journal of Marriage and the Family" 1996, Nov.
- A m a t o P.R., The Consequences of Divorce for Adults and Children, "Journal of Marriage and the Family" 2000, nr 4.
- A m a t o P.R., A. B o o t h, A Prospective Study of Divorce and Parent – Child Relationships, "Journal of Marriage and the Family" 1996, May.

- A m a t o P.R., D. P r e v i t i, Peoples Reasons for Divorcing: Gender, Social Class, the Life Course and Adjustment, "Journal of Family Issues" 2003, nr 2.
- A m a t o P.R., S.J. R o g e r s, A Longitudinal Study of Marital Problems and Subsequent Divorce, "Journal of Marriage and the Family" 1997, Aug.
- A m a t o P.R., L. S p e n c e r L o o m i s, A. B o o t h, Parental Divorce, Marital Conflict, and Offspring Well-being during Early Adulthood, "Social Forces" 1995, March.
- A n d e r s o n E.R., S.M. G r e e n e, L. W a l k e r, C.A. M a l e r b a, M.S. F o r g a t c h, D.S. D e G a r m o, Ready to Take a Chance Again: Transition into Dating Among Divorced Parents, "Journal of Divorce and Remarriage" 2004, nr 3/4.
- B a b b i e E., Podstawy badań społecznych, Warszawa: PWN 2008.
- B a r n e t H.S., Divorce Stress and Adjustment Model: Locus of Control and Demographic Predictors, "Journal of Divorce" 1990, nr 3.
- B i l l y J.O.G., N.S. L a n d a l e, S.D. M c l a u g h l i n, The Effect of Marital Status at First Birth on Marital Dissolution Among Adolescent Mothers, "Demography" 1986, nr 3.
- B o n a c h K., E. S a l e s, G. K o e s k e, Gender Differences in Perceptions of Coparenting Quality Among Expartners, "Journal of Divorce & Remarriage" 2005, nr 1/2.
- B o o t h A., D.R. J o h n s o n, L.K. W h i t e, J.N. E d w a r d s, Divorce and Marital Instability over the Life Course, "Journal of Family Issues" 1986, nr 4.
- B r a v e r S.L., I.M. E l l m a n, Relocation of Children After Divorce and Children's Best Interests: New Evidence and Legal Considerations, "Journal of Family Psychology" 2003, nr 2.
- F e n g D., R. G i a r r u s s o, V.L. B e n g t s o n, N. F r y e, International Transmission of Marital Quality and Marital Instability, "Journal of Marriage and the Family" 1999, May.
- G a d a l l a T.M., Impact of Marital Dissolution on Men's and Women's Incomes: A Longitudinal Study, "Journal of Divorce & Remarriage" 2009, nr 1.
- G e r s t e l N., Divorce and Stigma, "Social Problems" 1987, nr 2.
- G l a s e r A., L. S t r a u s s, Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research, Chicago 1967.
- G l e n n N.D., The Course of Marital Success and Failure in Five American 10-Year Marriage Cohorts, "Journal of Marriage and the Family" 1998, nr 3.
- G o l d s t e i n J.R., The Leveling of Divorce in the United States, "Demography" 1999, Aug.
- G o t t m a n J.M., R.W. L e v e n s o n, A Two-Factor Model for Predicting When a Couple Will Divorce: Exploratory Analyses Using 14-Year Longitudinal Data, "Family Process" 2002, nr 1.
- G r e g s o n J., M.L. C e y n a r, Finding "Me" Again: Women's Postdivorce Identity Shifts, "Journal of Divorce & Remarriage" 2009, nr 8.
- H a n s o n T.L., Does Parental Conflict Explain Why Divorce is Negatively Associated with Child Welfare?, "Social Forces" 1999, June.

- H a w k i n s D.N., A. B o o t h, Unhappily Ever after: Effects of Long-Term, Low-Quality Marriages on Well-Being, "Social Forces" 2005, Sept.
- H a w k i n s J., S.L. N o c k, J.C. W i l s o n, L. S a n c h e z, J.D. W r i g h t, Attitudes about Covenant Marriage and Divorce: Policy Implications from a Three-State Comparison, "Family Relations" 2002, nr 2.
- H a w t h o r n e A., C.J. L e n n i n g s, The Marginalization of Nonresident Fathers: Their Postdivorce Roles, "Journal of Divorce & Remarriage" 2008, nr 3/4.
- H e a t o n T.B., Time-Related Determinants of Marital Dissolution, "Journal of Marriage and the Family" 1991, May.
- H e a t o n T.B., S.L. A l b r e c h t, T.K. M a r t i n, The Timing of Divorce, "Journal of Marriage and the Family" 1985, Aug.
- H e a t o n T.B., A.M. B l a k e, Gender Differences in Determinants of Marital Disruption, "Journal of Family Issues" 1999, nr 1.
- H e y m a n R.E., A.M. Smith Slep, The Hazards of Predicting Divorce without Crossvalidation, "Journal of Marriage and the Family" 2001, May.
- H o l l e y P., S. Y a b i k u, M. B e n i n, The Relationship Between Intelligence and Divorce, "Journal of Family Issues" 2006, nr 3.
- H o p p e r J., The Rhetoric of Motives in Divorce, "Journal of Marriage and the Family" 1993, Nov.
- K a m p Dush C.M., C. L. C o h a n, P.R. A m a t o, The Relationship between Cohabitation and Marital Quality and Stability: Change across Cohorts?, "Journal of Marriage and the Family" 2003, Aug.
- K a p i n u s A., The Effect of Parental Marital Quality on Young Adults Attitudes toward Divorce, "Sociological Perspectives" 2005, nr 3.
- K a p i n u s A., The Effect of Parents Attitudes toward Divorce on Offsprings Attitudes: Gender and Parental Divorce as Mediating Factors, "Journal of Family Issues" 2004, nr 2.
- K a p i n u s A., D.R. F l o w e r s, An Examination of Gender Differences in Attitudes Toward Divorce, "Journal of Divorce and Remarriage" 2008, nr 3/4.
- K a t z R., Divorced Mothers Evaluate Their Lifestyle: Personal Attitudes and Social Perceptions, "Journal of Divorce and Remarriage" 1998, nr 3/4.
- K a u f m a n G., Do Gender Role Attitudes Matter? Family Formation and Dissolution Among Traditional and Egalitarian Men and Women, "Journal of Family Issues" 2000, nr 1.
- K i t s o n G.C., Attachment to the Spouse in Divorce: A Scale and its Application, "Journal of Marriage and the Family" 1982, May.
- K i t s o n G.C., M.B. S u s s m a n, Marital Complaints, Demographic Characteristics, and Symptoms of Mental Distress in Divorce, "Journal of Marriage and the Family" 1982, Feb.
- K r e s s e l K., N. J a f f e e, B. T u c h m a n, C. W a t s o n, M. D e u t s c h, A Typology of Divorcing Couples: Implications for Mediation and the Divorce Process, "Family Process" 1980, nr 1.

- L a m b e r t N., Perceptions of Divorce Advantages and Disadvantages. A Comparison of Adult Children Experiencing One Parental Divorce versus Multiple Parental Divorces, "Journal of Divorce & Remarriage" 2007, nr 1/2.
- M a d d e n - D e r d i c h D.A., S.A. L e o n a r d, Shared Experiences, Unique Realities: Formerly Married Mothers and Fathers Perceptions of Parenting and Custody After Divorce, "Family Relations" 2002, nr 51.
- M a t t h e w s L.S., K.A. W i c k r a m a, R.D. C o n g e r, Predicting Marital Instability from Spouse and Observer Reports of Marital Interactions, "Journal of Marriage and the Family" 1996, Aug.
- M a y n t z R., K. H o l m, P. H u e b n e r, Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej, Warszawa: PWN 1985.
- M c C a r t h y J., A Comparison of the Probability of the Dissolution of First and Second Marriages, "Demography" 1978, nr 3.
- M c L a n a h a n S., L. B u m p a s s, Intergenerational Consequences of Family Disruption, "American Journal of Sociology" 1988, nr 1.
- M e n a g h a n E.G., M.A. L i e b e r m a n, Changes in Depression Following Divorce: A Panel Study, "Journal of Marriage and the Family" 1986, May.
- P o p e H., C.W. M u e l l e r, The Intergenerational Transmission of Marital Instability: Comparison by Race and Sex, w: Divorce and Separation. Context, Causes and Consequences, red. G. Levinger, O.C. Moles, New York 1979.
- P r e v i t i D., P.R. A m a t o, Why Stay Married? Rewards, Barriers, and Marital Stability, "Journal of Marriage and the Family" 2003, Aug.
- R a s m u s s e n P.K., K.J. F e r r a r o, The Divorce Process, "Alternative Lifestyles" 1979, nr 4.
- R i s c h S.C., K.M. J o d l, J.S. E c c l e s, Role of the Father-Adolescent Relationship in Shaping Adolescents Attitudes Toward Divorce, "Journal of Marriage and the Family" 2004, Feb.
- R o g e r s S.J., Dollars, Dependency, and Divorce: Four Perspectives on the Role of Wives Income, "Journal of Marriage and the Family" 2004, Feb.
- R y d z e w s k i P., Metody analizy danych w socjologicznych badaniach rozwodów, „Roczniki Nauk Społecznych” 2(38) (2010), s. 275-298.
- R y d z e w s k i P., Metody doboru próby w badaniach nad rozwodami, „Studia Demograficzne” 2004, nr 1, s. 55-73.
- R y d z e w s k i P., Narzędzia pomiaru w ilościowych badaniach rozwodów, „Studia Demograficzne” 2007, nr 2, s. 45-63.
- S a w i Ń s k i Z., Sondáže telefoniczne, „Ask. Społeczeństwo – Badania – Metody” 1996, nr 1.
- S c h o e n R., N.M. A s t o n e, K. R o t h e r t, N.J. S t a n d i s h, Y.J. K i m, Women's Employment, Marital Happiness, and Divorce, "Social Forces" 2002, nr 2.
- S i l v e r E., B. T e a s d a l e, Mental Disorder and Violence: An Examination of Stressful Life Events and Impaired Social Support, "Social Problems" 2005, nr 1.
- S m i t h A.W., J.E.G. M e i t z, Life-Course Effects on Marital Disruption, "Social Indicators Research" 1983, nr 13.

- S o u t h S.J., The Geographic Context of Divorce: Do Neighborhoods Matter?, "Journal of Marriage and the Family" 2001, Aug.
- S o u t h S.J., S. B o s e, K. T r e n t, Anticipating Divorce Spousal Agreement, Predictive Accuracy, and Effects on Labor Supply and Fertility, "Journal of Divorce & Remarriage" 2004, nr 3/4.
- S o u t h S.J., K.D. C r o w d e r, K. T r e n t, Children's Residential Mobility and Neighborhood Environment following Parental Divorce and Remarriage, "Social Forces" 1998, Dec.
- S p i t z e G., J. L o g a n, G. D e a n e, S. Z e r g e r, Adult Children's Divorce and Intergenerational Relationship, "Journal of Marriage and the Family" 1994, May.
- S w e e n e y M.M., Remarriage and the Nature of Divorce: Does It Matter Which Spouse Chose to Leave?, "Journal of Family Issues" 2002, nr 3.
- T e a c h m a n J.D., Early Marriage, Premarital Fertility, and Marital Dissolution. Results for Blacks and Whites, "Journal of Family Issues" 1983, nr 1.
- T e r l i n g T., W a t t, Explaining Divorce: An Examination of the Relationship Between Marital Characteristics and Divorce, "Journal of Divorce and Remarriage" 2001, nr 3/4.
- T h o m a s C., M. R y a n, Women's Perception of the Divorce Experience: A Qualitative Study, "Journal of Divorce & Remarriage" 2008, nr 3/4.
- T h o r n t o n A., W.L. R o d g e r s, The Influence of Individual and Historical Time on Marital Dissolution, "Demography" 1987, Feb.
- U m b e r s o n D., Ch.L. W i l l i a m s, Divorced Fathers. Parental Role Strain and Psychological Distress, "Journal of Family Issues" 1993, nr 3.
- W h i t e L.K., A. B o o t h, J.N. E d w a r d s, Children and Marital Happiness. Why the Negative Correlation?, "Journal of Family Issues" 1986, nr 2.
- W i l l e n H., H. M o n t g o m e r y, From Marital Distress to Divorce. The Creation of New Identities for the Spouses, "Journal of Divorce & Remarriage" 2006, nr 1/2.
- W i t t D.D., B. D a v i d s o n, D.L. S o l l i e, G.D. L o w e, C.W. P e e k, The Consequences of Early Marriage on Marital Dissolution, "Sociological Spectrum" 1987, nr 7.
- W o l f i n g e r N.H., Parental Divorce and Offspring Marriage: Early or Late, "Social Forces" 2003, Sept.
- Y á r n o z S., M. P l a z a o l a, J. E t x e b e r r i a, Adaptation to Divorce: An Attachment-Based Intervention with Long-Term Divorced Parents, "Journal of Divorce & Remarriage" 2008, nr 3/4.
- Y o d a n i s C., Divorce Culture and Marital Gender Equality: A Cross-National Study, "Gender and Society" 2005, Oct.
- Z i c k C.D., K.R. S m i t h, Marital Transitions, Poverty, and Gender Differences in Mortality, "Journal of Marriage and the Family" 1991, May.

INTERVIEWS AND QUESTIONNAIRES
IN SOCIOLOGICAL RESEARCHES ON DIVORCE

S u m m a r y

The aim of the article is to give an answer to the main question: what kind of research methods and techniques are mostly used in sociological researches on divorce? Pros and cons of secondary vs. primary data sets used in the research are discussed. The source basis was constituted by a selection of sociological articles published in renowned American academic journals in 1980-2010. In most analyzed articles information on methods and techniques used was relatively poor in comparison in other (e.g. data analysis, sample selection, measurement tools, etc.). In research based on secondary data analysis lack of basic information on data source is common. Sociological research on divorce is mostly based on standardized tools – in-depth interviews are conducted very rarely.

Słowa kluczowe: rozwód, badania, wywiady, ankiety.

Key words: divorce, research, interview, questionnaire.